

VAN OECKELEN-ORGEL USQUERT

RAPPORT BETREFFENDE HET ORGEL IN DE DORPSKERK van de STICHTING OUDE GRONINGER KERKEN
door
STEF TUINSTRA
2000

*** p 4 *****

I. SAMENVATTING HISTORIE

1852 - Bouw van het nieuwe orgel in de kerk door Petrus van Oeckelen voor de som van f 3.600,-. Blijkens het bewaard gebleven contract verving dit orgel een ouder instrument dat door Van Oeckelen werd ingenomen. In de loop der tijd hebben slechts weinig wijzigingen aan het instrument plaatsgehad. Het contract met Van Oeckelen is opgenomen in de bijlagen.

Onder op de vurenhouten vlonder die als beschermkap is aangebracht over het liggende windkanaalgedeelte tussen de balg- en de hoofdkas staan in potlood drie namen genoteerd van de makers van dit orgel:

"J. van Loo
Cornelis van Oeckelen en
A. Jetses
33 Juny 1852"
(de tweede 3 is dik geschreven, aannemelijk is 3 juni)

De door Van Oeckelen gerealiseerde dispositie was als volgt:

HOOFDMANUAAL		BOVENWERK	
Prestant	8 voet	Prestant	4 vt
Bourdon	16 vt	Gedakt	8 vt
Holpijp	8 vt	Viola di Gamba	8 vt
Octaaf	4 vt	Fluit	4 vt
Fluit	4 vt	Woudfluit	2 vt
Octaaf	2 vt	Flageolet	1 vt
Comet	3 sterk disc.	Oboe	8 vt
Mixtuur	3-4 sterk bas / disc.		
Trompet	8 vt bas / disc.		

Gehalveerde manuaalkoppeling
Afsluiting Hoofdmanuaal, afsluiter Bovenwerk
Windlosser
Manuaalomvang C - f3; aangehangen pedaal C - dl;
3 spaanbalgen met tredinstallatie.

Hoogstwaarschijnlijk is het onderhoud tot aan de opheffing van de firma Van Oeckelen in 1918 in handen gebleven de fa. Van Oeckelen.

Vanaf 1923 benoeming Hendrik Vegter (1892-1967) als organist, voorzanger, voorlezer en tevens orgelmaker.
Ca. 1930-58 geregeld grootonderhoud door H. Vegter. Daarbij zijn successievelijk de volgende wijzigingen aangebracht:

*** p 5 ***

- vervanging van de Flageolet 1 vt-BW door een Vox Celeste 8vt
- vervanging van de originele handklavieren door dito van de fa. Lau-khuff
- vervanging van de originele pulpeetbanen met abstractdraadwerk in de ventielkasten door losse pulpeten van de fa. Laukhuff
- het pijpwerk tot en met 1 voets ligging voorzien van baarden, ook in het front; als gevolg hiervan werden nieuwe stemkrullen ingesneden en werd de toonhoogte iets verhoogd
- Nog onduidelijk is of in dit verband de samenstelling van de mixtuur is gewijzigd, maar waarschijnlijk is dit niet.

1967-ca.1975 onderhoud door A.J. Opten te Groningen
1979 herstel door orgelmakerij Bakker & Timmenga te Leeuwarden, waaronder het uitdeuken van pijpwerk, herstel van snijwerk en het sprekend maken van een met plakband stom gemaakt tertskoor van de mixtuur-HW

jaren tachtig - begin negentig

kerkrestauratie

Daarna tot heden orgel onbespeelbaar door forse lekkage in de onderste balg, gebruik van een noodorgel dat jarenlang in de Hervormde kerk te Kantens dienst heeft gedaan en voorheen bezit was van dhr. Johan van Meurs, oud-organist van de Der Aa-kerk te Groningen.

Kanttekening Leni Otte (1/6 2000) Onzin: Het noodorhel is nog steeds eigendom van de heer Van Dellen te Ten Boer en was dat in ieder geval ook al in 1085. Van Dellen heeft me verteld van de afkomst uit Apeldoorn en andere lotgevallen maar niet van het in bezit zijn v d hr Van Meurs, terwijl ik wel vroeg naar de gschiedenis van het orgel i.v.m. het boekje Van Adorp tot Zijldijk, uitgave SGO: zie aldsar

De onderstaande gegevens zijn gebaseerd op het artikel van dhr. J. Brouwer in het 'Usquert-nummer' van het tijdschrift 'Groninger Kerken', jrg. 6, nr. 2, juni 1989, alsmede op het P. van Oeckelen repertorium etc. van drs. Lex Gunnink, 1990.

p 6**

II. BESCHRIJVING VAN HET VAN OECKELEN-ORGEL IN DE HUIDIGE SITUATIE

2.1. ORGELBALKON, KAS EN FRONT

2.1.1. Orgelbalkon

Het orgel staat opgesteld op een orgelbalkon van 1852, met rechtgetrokken borstwering van muur tot muur. De paneelindeling onder de orgelgalerij dateert eveneens uit deze periode.

De grote onderslagbalk wordt ondersteund door beige gemarmerde pilaren met Ionische kapitelen waarvan twee in het midden en twee halfpilaren bij de muren. Ze is met profileringen omkleed volgens klassieke basementlijstprincipes waarbij de middenpartij van de basementlijst van orgelkas iets naar voren welft. De rijke, tamelijk verfijnde stijl ervan is gebaseerd op de traditionele proportionering zoals dat een eeuw eerder door leden uit de Schnitgerschool werd gedaan. De kas is aan de bovenzijde gestabiliseerd met vier ijzeren trekstangen vanaf een hoektrekbalk tussen de buitenmuren.

2.1.2 Orgelkas en -front

De gehele orgelkas uit grenen delen dateert eveneens van 1852 en is in neobarok trant (niet te verwarren met orgels uit de periode 1945-70) gebouwd. De klaviatuur bevindt zich aan de noordzijde (vanuit de kerk gezien rechts). De losse en draaiende panelen bestaan uit grenen planken, aan de voorzijde met opgeklampte planken met profielen aan de binnenzijden.

Alle houtverbindingen zijn van pengat constructies voorzien. De orgelkas heeft geen houten binnenframe. De windladeliggers rusten zowel aan de voor- als achterzijde op regels die fungeren als binnenframe. Ze zijn met het stijl- en regelwerk verbonden door koppelstukken die aan de buitenzijde en profiel zijn afgerond. De kroon- en basementlijsten zijn meest 'koud' verlijmd. De meeste profileringen zijn uit een plank, enkele zijn een composiet van profielplanken. De kroon- en basementlijst zijn fraai gekornist.

Een in Van Oeckelens latere oeuvre typisch gestandaardiseerd kenmerk, nL de detaillering van de frontstijlen - stijlen met geprofileerde opdik, welke onder recht, boven met een driepasboog afsluit - is hier (nog) niet aanwezig. De stijlen zijn ongeprofileerd, maar wel met een binnenlijn beschilderd, die een profielindeling suggereert.

De tekst, gegraveerd in een messingplaat boven de klaviatuur geeft de namen van de toenmalige predikant, kerkvoogden en organist. De eiken klavierbak is belegd met notenfineer met fraaie tekening.

Het orgel van Usquert is een grotere 'zus' van onder andere het orgel van Saaxumhuizen, dat een jaar eerder is afgeleverd. Zowel in de stijl als de factuur komen de instrumenten nauw overeen. Ook de oorspronkelijke beschildering die in Saaxumhuizen geheel en in Usquert grotendeels bewaard is gebleven, vertoont grote gelijkenis. De kassen zijn geschilderd in een fraaie diep roodbruine palissanderimitatie, afgewisseld met panelen met motieven geïnspireerd op (spiegel)noten.

Zowel in Breede (1849), Saaxumhuizen als te Usquert is de houtimitatie op vele plaatsen afgezet met beigedanwel ivoorkleurige biesjes, die als motief een binnenpaneel suggereren. Op centrale plaatsen zijn in deze trant ranke gestileerde bloemmotieven aangebracht. De effen aubergine kleur die op de achterwand en de balgkast is aangebracht, lijkt origineel te zijn en past goed bij de houtimitatie.

Einde Pag. 6 *****

De kleur van het snijwerk is mogelijk reeds bij een grote schoonmaak door Van Oeckelen in de jaren tachtig of negentig van de 19e eeuw bijgeschilderd in de toen gangbare kleur, namelijk olijf groen. De oorspronkelijke kleuren inclusief vergulding zijn onder deze laag nog aanwezig.

De vieugelshikken in Usquert zijn mogelijk bij dezelfde gelegenheid aan de achterzijde met een ruw vuren beschot betimmerd en van schanieren en een 'kiekgoaitje' voorzien. Voorheen waren de gesneden zijwangen open en waarschijnlijk niet-scharnierbaar gemonteerd, zoals in Saaxumhuizen.

Het lofwerk vertoont, naast dat van Saaxumhuizen, ook gelijkenis met dat van de vm. Herv. kerk te Breede. De suggestie van drs. Lex Gunnink, dat de kas en de ornamentiek van het orgel te Breede ouder zou zijn dan van 1849, is m.i. ongegrond. Zowel de proportionering, frontindeling, profilering als de gebruikte houtsoorten komen dusdanig met elkaar overeen, dat alle drie orgels geheel aan Van Oeckelen moeten worden toegeschreven.

De stiling van de vazen op de orgels te Saaxumhuizen en Garmerwolde komt met elkaar overeen, vooral waar het de grote handvaten betreft. Die van Usquert zijn platter en breder. De hier aanwezige handvaten accentueren de breedte nog eens extra. De harp op de middentoren is een ornament dat de Van Oeckelens in hun gehele oeuvre veelvuldig toegepast hebben.

Het blinderingsnijwerk aan de boven- en onderzijde van alle frontvelden en -torens is in neobarok stijl uitgevoerd met bladmotieven, doch in een grotere en minder gedetailleerde vormtaal dan de 18e eeuwse voorbeelden waarop dit snijwerk is geïnspireerd. De stukken van de beide middentorens zijn afwijkend van detaillering. Die van het Bovenwerk zijn voorzien van gordijnmotieven, die van het Hoofdmanuaal zijn aan de bovenzijde uitgevoerd met een fantasievol waaiermotief, aangevuld met kapitaelvormen.

In de frontindeling nemen de vijf orgels van Breede, Saaxumhuizen, Usquert, vh. Veendam, RK kerk = vh. Siddeburen Geref. kerk-1852 en Harlingen-Westerkerk (1857, sinds 1896 in de Geref. Kerk te Oude Pekela) in het oeuvre van Petrus van Oeckelen een aparte plaats in. Kenmerkend voor deze orgels zijn met name de voor Van Oeckelen (nog) tamelijk gedrongen plastic en uitbundige profilering van de kroon- en basementlijsten in combinatie met de kwartrond afbuigende buitenste zijvelden. De vormtaal leunt hier dicht aan tegen de voorbeelden van Hinsz, ongeveer een eeuw eerder. Vanwege de toevoeging van een bovenwerk en het toepassen van ietwat overlengte bij de frontpijpen is echter een rijziger geheel verkregen dan bij Hinsz en zijn er drie middenvelden boven elkaar geplaatst in plaats van bij Hinsz twee. De pijpen in de twee boven elkaar geplaatste buitenzijvelden moesten een grotere overlengte krijgen om de driedeling van het midden in hoogte te compenseren.

Ook in latere tijd maakte Van Oeckelen nog orgels met afbuigende buitenzijvelden, zoals te Groningen, Pepergasthuiskerk (1862), Noorddijk (1864) en Muntendam (1864). In de Pepergasthuiskerk greep Van Oeckelen nog eens terug op het schema van o.a. Usquert, maar maakte hij aldaar ronde zijtorens en bredere tussenvelden.

De indeling van het front te Usquert is met twee ronde middentorens en spitse zijtorens en daartussen drie tussenvelden, waarvan het verloop van de labia een contrastwerking in neerwaartse diagonaallijnen te zien geeft. De frontpijpen in de zijtorens en buitenzijvelden hebben relatief korte voeten, hetgeen karakteristiek is voor Van Oeckelen. Het pijpwerk heeft doorgaans ca. 1/4 deel aan overlengte ter compensatie van die korte voet en om een rijziger indruk te maken. Het aanzicht van het instrument doet zo een grotere dispositie vermoeden dan in werkelijkheid het geval is.

Einde Pag. 7 ****

De frontpijpen zijn geplaatst in het volgende schema; de vetgedrukte getallen betreffen torens en velden waarvan de meeste pijpen spreken; de overige velden zijn loos.

6	7	11	7	6
	7	7	7	7
6	7	9	7	6

In het front staan alleen 30 sprekende pijpen van de Prestant 8 voet-HW, die van de Prestant 4 voet-BW staan alle binnen in de kas. De grootste afgevoerd, de overige op de lade. Van de sprekende onderste tussenvelden spreken aan de zuidzijde 5 en aan de noordzijde 6 pijpen. Van de onderste middentoren zijn respectievelijk 4 grootste pijpen stom.

De frontpijpen zijn van binnen uit slechts met grote risico's voor beschadiging van pijpen te bereiken wegens het ontbreken van een stemplank tussen de laden. Omdat de torenopstelling niet in klank kon worden geverifieerd, kan de pijpopstelling pas bij de demontage- worden geïnventariseerd. De frontpijpen zijn van Engels tin en gepolijst (niet gelakt). De pijpen in de grote torens zijn voorzien van opgeworpen labia, die in de tussen- en zijvelden zijn ingeritst. Alle labia zijn bovendien verguld met 24-karaats- rozenobel bladgoud.

Alhoewel wat betreft de frontindeling er duidelijke overeenkomsten te bespeuren zijn met de eerder genoemde orgels, zorgden de Van Oeckelens er toch steeds voor dat niet één orgel van de min of meer in serie gebouwde instrumenten precies hetzelfde uiterlijk meekregen. Steeds weer werd gevarieerd, hetzij in indelingsvarianten, hetzij in ornamentaal detail.

2.2. WINDVOORZIENING

De oorspronkelijke windvoorziening met drie grote keilbalgen en treedinstallatie met aanzuigventielen in de onderbladen is nog geheel aanwezig. De bladen met zware opgeklampte regels en voettredebalgen van grenen, de spanen en balglijsten van eiken. De balgbelasting bestaat waarschijnlijk voor een groot deel uit authentiek rode handstenen.

Het geheel staat in een gesloten geschilderde vurenhouten balgkast achter het orgel, eveneens uit de bouwtijd. De luiken en krappen en de leunstok voor de balgentreder zijn origineel.

Op de orgelzolder aan de zuidzijde van de balgkas staat een oude 1400-toeren Ventusmotor in een grote dubbelwandige dempkist met zandisolatie die waarschijnlijk omstreeks 1940 door Hendrik Vegter is aangebracht. De oude reguleerder

staat onder in de balgkast aangebracht. De onderste balg is op de motor aangesloten.

Alle windkanalen zijn van eiken. De gelijmde hoekdelen zijn beleerd. Midden voor de balgen is het staande hoofdkanaal aangebracht met daarin de luiken voor de inwendig nog aanwezige originele terugslagkleppen. In dit kanaalgedeelte is een originele grote lindehouten houtprop aangebracht in een gat waar de winddruk gemeten kan worden. Aan de achterzijde is aan de onderkant de HW-afsluiter aangebracht. Net boven het vloerniveau van het BW is in dit zelfde kanaal de BW-afsluiter geplaatst. Beide afsluiters zijn met een vrij lange registermechaniek aangesloten. De verbinding voor het HW is als volgt: trekker - staande wel - liggende ijzeren winkel - horizontale eiken trekstang over de vloer - schuine ijzeren wel - pulpeet Die van het BW: trekker - staande wel - liggende ijzeren winkel - horizontale eiken trekstang over de vloer - horizontale wel staande trekker, horizontale ijzeren wel - pulpeet.

Van hier uit gaat het naar een op de vloer liggend gedeelte met een ongeveer twee maal zo kleine maatvoering tot schuin onder de HW-windlade, waarop haaks opnieuw een kleiner gedeelte is aangebracht. Van-

Einde Pag. 8 *****

daar uit vormt een kort, plat en schuin aangebracht gedeelte de aansluiting naar de lade. Bij de lade-ingang verbreedt het kanaal tot de gemiddelde breedte van 1 sponde, zoals Van Oeckelen meestal toepaste. De kanaalmaten in deze vroege periode zijn, in vergelijking met wat we doorgaans bij Van Oeckelen gewend zijn, niet wijd te noemen.

De windloser is gesitueerd nabij de aansluiting van het liggende BW-windkanaal. In het staande hoofdkanaal. De registermechaniek. trekker - horizontale wel - abstract (ontbreekt nu) - korte staande wel - horizontaal abstract langs het BW-kanaal - beleerde uitlaatklep met veren tegen een houten raamwerkje.

Het orgel heeft geen tremulant. De Van Oeckelens bouwden vanaf het begin van hun oeuvre geen tremulanten.

2.3. WINDLADE

De windladen zijn klassiek gemaakt en vertonen uiterlijk gelijkenis met de laden van J.W. Timpe en de familie Lohman. De laden zijn geheel uit fraai eiken wagenschot vervaardigd. De fundamentbalk is hier van eiken, terwijl die bij Van Oeckelen vaak van grenen is gemaakt.

De voorlagen zijn opliggend bevestigd met gesmede gebogen ijzeren klemmen met rondgeplet uiteinde. Er zijn drie voorlagen per lade. Er zijn geen dubbele ventielkasten aan de voor- en achterzijde van de lade.

De ventielkasten zijn van binnen geheel met dik geschept papier beplakt, inclusief de ondersponsels. De ondersponsels in het cancellenraam zijn tot aan de fundamentbalk en in de ventielkasten op klassieke wijze beleerd. De hoeken van het voor Van Oeckelen relatief ondiepe cancelraam (Manuaal) zijn van twee lange zwaluwstaartverbindingen voorzien. De cancelhoogte en grootte van de ventielkast van de bovenwerklade is verhoudingsgewijs wel aanzienlijk.

Al het gesloten houtwerk (balg, windkanaal en windlade) is, behoudens de cancellen, van binnen met krijt wit of roodbolus uitgeverfd om overmatige oxidatie van draadwerk en het tongwerk tegen te gaan.

De maatvoeringen van bovengenoemde onderdelen geven het instrument een zeer klassiek karakter mee. De windtoevoer is ruim voldoende, evenwel niet zo overvloedig dan bij latere Van Oeckelenorgels. De gedragingen van de orgelwind doet daarmee ook na technisch herstel een in principe iets ademend karakter vermoeden.

De eiken ventielen zijn dubbel beleerd. Ze zijn voor dit type gemiddeld van breedte en relatief lang, aan de voor- en achterzijde afgeschuind - voorzijde hoek ca. 50 graden. Verder zijn ze achter met korte dikke messing stiften uitneembaar bevestigd, zoals gebruikelijk bij Van Oeckelen en veel andere orgelmakers van zijn generatie.

Zoals gebruikelijk in deze periode zijn de ventielstiften door Van Oeckelen op een toentertijd moderne wijze aangebracht- 1 voorstift + kramgeleider, een systeem wat wel wat wrijvingsweerstand in het toucher geeft. De originele dunne messing abstractogen van de ventielen zijn niet ingevoerd. De messing ventielveren zijn eveneens origineel. Er is zowel een verenlat voor, als een eiken venenkam halverwege de veer.

Het ventiel- en pulpeetdraadwerk zijn later vervangen door modern materiaal, tezamen met de pulpeetbaan die is vervangen door moderne losse pulpeten. Het cancelraam lijkt aan de bovenzijde geheel met leer te zijn beplakt (leer onder de dammen). De stokken zijn niet beleerd. Van de boringen zijn de grote voorzien van ketelvormige boringen met uitbranding, de kleinere taps zonder uitbranding.

Tussen de C- en C# windlade zijn eiken koppelstukken aanwezig, die afneembaar zijn bevestigd met lindehouten bevestigingsknoppen bij de uiteinden van de slepen van beide laden. De canceldeling van de HWwindladen is diatonisch met de grootste pijpen aan de zijkant, naar het midden aflopend. C t/m E staan aan de buitenzijde op de C-lade chromatisch opgesteld.

Einde Pag. 9 *****

De stokbevestiging is nog origineel met grote messing schroeven met dikke platte kop, ingelaten in vierkante lindehouten kopmoeren, aan de buitenzijde afgerond. De roosterbevestigingsregels aan weerszijden langs de lade zijn eveneens van eiken, met ingekepte hoeken, (zonder het later gebruikelijke ojiefprofiel) Ook de kopse uiteinden zijn afgerond. Dunne achtzijdige eiken stempels steunen de roosters.

Het Bovenwerk heeft 1 windlade, waarvan de pijpen diatonisch piramidaal zijn gerangschikt met de grootste pijpen in het midden.

2.4. REGISTERMECHANIEK

Deze is deels exemplarisch voor het 2 klaviers-oeuvre van Petrus van Oeckelen, doelmatig, degelijk en eenvoudig. Eiken registertrekkers. Deze trekkers zijn verbonden met verticaal bewegende ijzeren registerhevels. Deze zijn weer aan de registertrekker bevestigd met een dikke messing winkelstift en een kleine ledermoer. De twee eiken winkelbalken, waarin deze hevels met een ingelegde rondstaaf draaiend zijn bevestigd, zijn uit één stuk gemaakt zonder profilering aan de uiteinden. Het geheel is geschroefd aan een regel die middels ingelegde schroeven aan de kaswand is verbonden. Het tussenstuk naar de sleep is een slisverbinding met messing pen, hetgeen tevens de sleepgang bepaalt. De sleepverbinding zelf is bevestigd met eiken togen. De ijzeren hevels + koppel zijn (oranje) gemenied.

2.5. KLAVIATUUR EN SPEELMECHANIEK

De ordening van de registerknoppen is volgens de lade-indeling van links (voor) naar rechts (achter) als volgt:

~Afsl.Bwerk ~Afsl. Owerk ~Windl ~VdG8 ~Hp8 ~Prest4 ~F14 ~F12 ~Flagl ~Voxhum8
~Kopp Bas ~Pr8 ~Bd16 ~Hp8 ~0c4 ~F14 ~CornD ~MixtB ~MixtD ~Oct2 ~Trp8D~Trp8B ~Kopp Disc..

De trekkers zijn van ebben, hier in Van Oeckelens lange model uitgevoerd, met een brede ivoren knop ingelegd in de voorzijde. De registerplaatsjes zijn van lood, matzwart geverfd met gouden kapitalen, zoals gebruikelijk bij Van Oeckelen.

De door Vegter aangebrachte Laukhuff-handklavieren bestaan uit twee klavierramen, met fichte toetsen van vrij grote dikte. De toetslengte is globaal conform de lengte van die van de oude klaviatuur. De zijregels steunen op grenen stempels die op de galerijvloer rusten. De trilling (dreun) van de toetsstop wordt op deze wijze wel doorgegeven aan de galerijvloer. De vorm van de eiken gefineerde bakstukken is typerend voor de jaren dertig met afgeronde hoeken. Het klavierbeleg en de toetsfrontons zijn van celluloid. De gelijkde boventoetsen zijn van ebben. Die van het bovenmanuaal zijn lager dan die van het ondermanuaal. Er is een viltstrook onder de toetsen aangebracht als toetsstop.

De toetsen zijn achter verankerd met 1 dikke messing achterstift en 1 stift per toets midden in een sleuf welke halverwege het belegde deel van de ondertoetsen is uitgefreesd (ingevoerd).

Tussen de klavierbak en de toetsen en tussen de klavieren zijn eiken plankjes aangebracht. De klavieren zijn voor van Oeckelens principes relatief hoog in de kas geplaatst.

Het pedaalklavier (C - cl) is origineel in traditioneel noordelijke vormen, een breed raamwerk met rondinpringend profiel met relatief brede toetsen. De boventoetsen zijn rondinspringend, de ondertoetsen aan de zijanten afgeschuind met een decoratieve driehoekspunt aan de uiteinden. De toetslengte tot de achterregel is relatief kort. Kennelijk is hier traditioneel gekozen voor de korte dorpsorgelmaat, waar punthakspel nog wel mogelijk maar niet eenvoudig is. Het klavier is oorspronkelijk met olie met pigment iets mahonie roodruin ingekleurd.

Einde pag 10 *****

De eiken muziekllessenaar dateert van 1852 en noten gefineerd met fraaie vlammotieven.

De grenen orgelbank vertoont nog de originele palissander kleur en is eveneens exemplarisch voor Van Oeckelen. De zijwangen zijn sterk schuin aangebracht, ze zijn echter niet opengewerkt, noch geprofileerd. De velours bekleding van de zitting is later vervangen door zwart skai, de oude franje is echter nog aanwezig.

De SPEELMECHANIEK bestaat uit liggende eiken walsramen onder de windladen, hangend aan de ladesteunders, niet geprofileerd. Deze welramen hebben bijna dezelfde maatvoering als de diepte van de windlade.

Dit instrument heeft nog een klassieke speelmechaniek met eiken walsraam en dito achtkantige walsen en messing welarmen (niet ingevoerd). Circa zes jaar later zou Van Oeckelen zijn zo bekend geworden ijzeren mechaniek met de 'Wener kapsels' invoeren.

De dunne grenen abstracten zijn aangehecht aan messing winkels die bevestigd zijn in eiken winkelbalken. De abstracten en stoters zijn nog vrijwel alle origineel met linnen garen omwonden en belijdt. Het draadwerk en de abstractoogjes zijn nog origineel van messing op incidentele latere vervangingen na. De aanhechting van de welarmen en het abstract is later met stukjes wit leer bevoerd.

De gang van toets naar ventiel kan als volgt worden omschreven:

Hoofdmanuaal:

toets - verticale grenen neerwaartse stoter - messing winkel (niet bevoerd) met leren stelmoer, bewegend in messing houder in eiken winkelbalk die d.m.v. inkeping aan de klaviersteunregel is bevestigd - messing draad - horizontaal abstract verticale messing welarm - eiken wel - horizontale messing welarm onder het ventiel - abstractdraad met schroefdraad -pulpeet - ventiel.

Bovenmanuaal:

Toets - grenen opwaarts abstract - abstractdraad bevestigd aan niet bevoerde abstractoogjes - eiken abstractgeleider, bevestigd aan klavierraam - eiken winkelbalk net boven de registertrekkers van het Manuaal met messing winkel (niet bevoerd) met leren stelmoer, bevestigd aan de klaviersteunregel - messing draad - horizontaal abstract - verticale messing welarm - eiken wel - horizontale messing welarm onder het ventiel - abstractdraad - pulpeet - ventiel.

Manuaalkoppel:

Deze is van 1939. Het registermechaniekje is nog origineel. Ze is nu met een touwtje en katrolwielletje aangesloten op de nieuwe mechaniek. De oude ijzeren hevels + koppel met oranje-rode menie bestreken.

Het eiken pedaalwelbord in korte en lange holbolle vorm heeft metalen wellen bevestigd met messing krammen op klassiek zuidelijke wijze, de draaipunten met leer bevoerd. De pedaaltoets-abstractkam is binnen in de kas dicht tegen de kaswand op de vloer bevestigd. De abstracten zijn van rood bevilte eiken drukklossen voorzien.

De aanhanging aan het klavier geschiedt eenvoudig d.m.v. een direct met de toets verbonden abstractdraad. De dunne grenen abstracten zijn ook hier alle origineel, het draadwerk als hierboven beschreven. De leerbevoering is deels van latere tijd.

De speelaard is ondanks de grote maatvoeringen relatief soepel. De massa is voelbaar, doch vanwege de goede verhoudingen in dikte, materiaal en afstanden laat de mechaniek een genuanceerde bespeling toe, ook in trillers en afspraak.

2.6a. PIJPWERK - DISPOSITIE, OPSTELLING EN GLOBALE FACTUURKENMERKEN

Met uitzondering van de (reeds verwijderde) Aeoline 8vt dateert het pijpwerk van 1852.

Volgorde op de laden, nomenclatuur van de klaviatuur, omvang C - f3. Het pedaal is aangehangen, omvang

Einde Pag. 11 *****

C - cl. De C-kant aan de zuidzijde, de C#-kant aan de noordzijde van de kerk. De stemkrullen en de baarden in het open metalen pijpwerk zijn Omstreeks 1940 aangebracht.

HOOFDMANUAAL:

Prestant	8 voet	geheel van dunwandig Engels tin; C - fl in front; f#1 - f3 op de lade, t/m 1 vts lengte baarden frontpijpen zowel oude insnijdingen ("eitjes") als met latere stemkrullen; vanaf e2 op lengte (f#2 nog met krul).
Bourdon	16 voet	niet gedeeld; C - h0 eiken, vanaf cl metaal met baarden, houten pijpen afgevoerd en geen baarden, wijde mensuur; plaatsing zie onder
Holpijp	8 voet	C - H eiken afgevoerd; rest metaal, baarden; veel engere mensuur dan Bourdon 16vt
Octaaf	4 voet	metaal; baarden t/m 1 voets lengte, stemkrullen tot fl, f#1 - f3 op lengte (gl, al nog krul)
Fluit	4 voet	gedekt en baarden, t/ m a2 stemkrullen, rest conisch open; relatief enge mensuur
Comet	3 sterk D	vanaf cl; samenstelling 3 1/5 2 2/3 2; open cilindrisch, geen baarden en stemkrullen
Mixtuur	3-4 sterk B/D	samenstelling: C 2 1 1/3 1 cl 4 3 1/5 2 2/3 2 c2 8 6 2/5 5 1/3 4
	4 voet	koor vanaf g2 afgesneden tot 2 vt. (?); stemkrullen en baarden t/m 1 voets lengte (totaal 23 pijpen)
Octaaf	2 voet	stemkrullen en baarden t/ m 1 vts lengte (16 pijpen), e0 - f3 op lengte
Trompet	8 voet B/ D	C - H rechtgesloten messing keel met tinbeleg, vanaf c0 schuingesloten zonder tinbeleg; beleerd C - dl (geen hard karton o.i.d.). Vrij wijde keel, kort en diep over de hele linie. Metalen stevels zonder messing ring, niet ingelaten in de windlade; steveld C - gl met gesoldeerde schuin toelopende voet, vanaf g#1 rechte stevels. Bekers originele lengte; C - e0 (17 bekers) los, de overige vastgesoldeerd aan de kop. Geen verlengbuizen i.v.m. cancelkoppeling bij deze wijde mensuur. Bekers F en G in het midden gesoldeerde zinken manchetten.

BOVENWERK.

Viola di Gamba 8 voet C- H gecombineerd met Holpijp; c0 - f3 eigen pijpwerk. Baarden c0 - e2, steminsnijdingen meest bij de soldeernaad; relatief wijde (Saliconaal-)mensuur

Einde Pag. 12 *****

Holpijp	8 voet	C-H eiken, rest metaal; iets wijdere mensuur dan HW-Holpijp
Prestant	4 voet	gemiddelde prestantmensuur (eng in de bas); C - c#1 baarden gecombineerd met stemkrullen, vanaf dl op lengte (28 p.)
Fluit	4 voet	metaal, gedekt met baarden; vanaf a#2 conisch op lengte
Fluit	2 voet	metaal; geheel cilindrisch open; C-B baarden en stemkrullen (llp.), H- f3 op lengte; vrij enge mensuur (voorheen Flageolet 1 voet)
Lege plaats		
Vox Humana 8 voet		doorslaand, tamelijk wijde rechtgesloten messing keel met klassieke vorm en afmetingen; eiken stevels, zeer dun mahonie gefineerd, mahonie koppen, aan de onderzijde geheel dun beleerd. Wijde cilindrische bekers met originele lengte, weinig diameterverloop,

exentrisch in de koppen gemonteerd.

De eiken voeten van de houten pijpen zijn achzijdig geschaafd, bij de voetopening echter rond vlakgeschuurd. De stoppen van de Bourdon 16vt zijn van handgrepen van touw voorzien, de kleinere pijpen met fraai eiken handvat met knop. Alle eiken pijpen van de Bourdon 16vt zijn afgevoerd. Tussen de HW-laden en de frontvervoerstokken staan de 25 eiken pijpen op in 2 rijen op een plank. Daarachter op en naast de lade het groot octaaf van de Holpijp 8vt. Vervoerklossen met loodconducten. De houten pijpen zijn constructief aan de bovenzijde niet gezekeerd met gelijkmede touwomwinding zoals Van Oeckelen later plachtte te doen.

Alle frontpijpen staan op eiken vervoerklossen zonder windreguleringsmogelijkheid. Loden conductwerk, de roodbolus niet weggewassen; geen vervoerplanken.

2.6b. PIJPWERK - SPECIFICATIE KENMERKEN

2.6b.1. Labiumvormen, voetfacuur en mensuurindicatie

Het binnenpijpwerk heeft ingeritste spitse bovenlabia. Het pijpwerk in de hogere discant (ca. 3/4 voets lengte) heeft half geritste bovenlabia, waarbij het bovenste labiumdeel spits is bijgedrukt. De onderlabia zijn bij de grotere pijpen rond ingeritst, bij de kleinere rond bijgedrukt. De slanke pijpvoeten zijn op klassieke wijze iets rond toegeklopt. De onderste voetspitsen zijn in later tijd van lak voorzien, kennelijk om versuikering tegen te gaan- De mensuren laten vrij enge tot gemiddeld wijde waarden zien. E.e.a. zal bij een restauratie uitvoerig worden geïnventariseerd.

2.6b.2. Kemfactuur

De kemdikté is meest dun tot iets dikker in de discant. De fase is vrijwel zonder uitzondering 45 graden. De kernen liggen iets naar binnen, hetgeen resulteert in relatief wijde kernspleten. Er is enige voorstand van het bovenlabium, echter niet gerealiseerd door veel corpusuiteinden met de rondstaaf uit te buigen. Het discantpijpwerk heeft doorgaans geen engere voetdiameter.

Einde Pag. 13 *****

2.6b.3. Materiaal, Oppervlaktestructuur, soldeernaden, wanddikten en bolus

Materiaal	- legering 3/4 lood, 1/4 tin, niet gehamerd
houten pijpwerk	- de wanddikten van het eiken pijpwerk is evenals het metalen pijpwerk relatief dun, het eiken wagenschot is fijnjarig en kwartiers gezaagd en heeft een fraaie structuur. Alle houten pijpen zijn aan de binnenzijde met roodbolus en lijm uitgeverfd
oppervlaktestructuur	- buitenzijde vrij glad, niet gelakt - veel donkergrijze strepen - binnenzijde veel gietputjes; het lijkt onwaarschijnlijk dat het pijpwerk op zand is gegoten, was het linnen van matige kwaliteit? Tevens veel schaafsporen van het aftrekken van de giethuid en t.b.v. het uitdunnen naar de bovenzijde.
bolus	- oranje soldeerbolus, alleen bij de soldeernaden
soldeernaden	- relatief dun, plat, egaal en netjes bewerkt
wanddikten	- t/m 1 voets lengte uitgeschaafd - front: gemiddelde dikte bij de kern- tot dun bovenaan; - binnenpijpwerk stevige wanddikten, bovenranden steeds vrij dun; het uitschaven is tamelijk willekeurig uitgevoerd: de wanddikten variëren nogal van links naar rechts of er zijn dunne plekken, ook in de frontpijpen. De voetstabiliteit is echter goed; wel zijn er voetverzakkingen vanwege te grof, amateuristisch stemmen.

2.6b.4. Inscripties, constmctiecircels

De tooninscripties zijn zowel d.m.v. slagletter (klein lettertype), als met handgeschreven letters aangebracht. De slagletters middenvoor op het corpus, de handgeschreven inscripties hnsboven achter naast de soldeernaden bij de kern. Ook handgeschreven inscripties op zowel het corpus, de hoed, als de voet. Ook zijn sommige registernamen met slagletterinscripties aangebracht.

2.6c. PIJPWERK - INTONATIE

2.6c.1. Labiumstand en opsneden

De labia staan over het algemeen wel in een redelijk gave rechte stand, maar lang niet overal. Het is te zien dat dit enerzijds een oorspronkelijke toestand is, zodat de conclusie gerechtvaardigd lijkt, dat ook Van Oeckelen en de zijnen (ook) bij nieuwbouw de praktische kant van het werk lieten prevaleren. Anderzijds is zichtbaar, dat amateurs incidenteel aan het pijpwerk onoordeelkundige handelingen hebben verricht, waardoor een te onevenwichtig beeld is ontstaan.

Van Oeckelen concipieerde zijn pijpwerk niet d.m.v. het direct uitcirkelen op de plaat: er zijn dan ook geen constructiecircels in het pijpwerk aanwezig.

De labia staan over het algemeen in een gave rechte stand. Het is te zien dat dit ook oorspronkelijk de bedoeling is geweest. De kernfactuur in relatie tot de voetdiameter duidt reeds aan dat het bovenlabium meestal iets voor het onderlabium staat.

De opsneden volgen de noordelijke (Schnitger)traditie en variëren van relatief laag (42/100) tot normaal (40/100) in de

bas naar relatief hoog in de discant (30/100).

De opsneden zijn over het algemeen netjes recht bewerkt en bij het binnenpijpwerk soms iets schuin naar de hoek uitgestoken ter bevordering van een snelle aanspraak met terugdringing van voorspraak.

De bekerlengten van deze Trompet 8vt zijn nog origineel en relatief lang. De verkregen toon zal over het algemeen krachtig en stabiel zijn met een duidelijke bourdootoon en een relatief geringe ruisfactor.

in de toon is (ook) hier gering, zoals bij de meeste tongwerken van Van Oeckelen.

Einde Pag. 14 *****

2.6c.2. Voetopeningen en expressionwijdten.

De voetopeningen volgen een redelijk regelmatig verloop, duidelijk genoeg voor een conclusie dat deze in de mensuur opgenomen zijn en bij de intonatie naar believen aangepast. De voetdiameters geven een normale breedte, in de bas en tenor te zien. Naar de discant worden zij kleiner, maar blijven relatief ruim, bij enkele fluitregisters zelfs vrij open.

Er zijn oorspronkelijk geen expressions toegepast. De later aangebrachte stemkrullen zijn van gemiddelde breedte, hetgeen het klankbeeld een duidelijk wolliger en minder klassieke karakteristiek meegeeft. Het pijpwerk zonder stemkrullen en baarden klinkt vol en helder met enige streek, een teken van de grote klankkwaliteit binnen deze stijlcontext.

2.6c.3. Kernspleten en -ligging, kernsteken en -randen

De kernfactuur in de mensuur duidt reeds aan dat de kernspleten relatief wijd zijn. In tegenstelling tot de latere factuur zijn in dit pijpwerk zeer terughoudend kernsteken toegepast. De kernligging is over het algemeen opvallend laag. De ondiepe kernsteken zijn regelmatig en meest iets schuin aangebracht; het aantal varieert tussen de 5 tot 9 per kern. In combinatie met de kernsteken zijn de kerns bij de intonatie iets aangepast. Dit laatste ook waar de labia meer recht boven elkaar staan.

2.6c.4. Winddruk en toonhoogte

De winddruk kon op het tijdstip van onderzoek niet gemeten worden, omdat er geen wind in de windkanalen en cancellen gebracht wordt. De waarde kan op een aparte plaats gemeten, te weten het windkanaalgedeelte, waar de kanaalprop aanwezig is. De aangetroffen toonhoogte was $a_0 = 440$ Herz bij 12 graden Celsius, iets te hoog voor Van Oeckelen.

2.6c.5. Intonatiekarakteristiek

De aangetroffen intonatie kan, afgezien van de gebreken, als vrijwel onaangetast authentiek gelden, met uitzondering van de later aangebrachte baarden. In het algemeen is deze direct, nergens opdringerig of scherp, egaal met weinig voorspraak, wel met prompte aanspraak. In tegenstelling tot de latere factuur zijn in dit pijpwerk zeer terughoudend kernsteken toegepast, hetgeen het instrument een klassieke, ietwat 'trommende' of 'klokkende' aanspraak meegeeft.

De totaalklank is momenteel niet te beluisteren, maar zal grote vergelijking vertonen met het orgel van Saaxumhuizen, dat geldt als één van Van Oeckelens fraaiste orgels. De Woudfluit is bijna schel duidelijk bedoeld als klankkroon voor het Bovenwerk. Ze laat een midden tussen een fluit- en een prestantkarakter horen. De samenstelling van de Mixtuur is voor de bouwtijd zeer verrassend. Ze grijpt namelijk voor een groot deel terug naar de samenstelling zoals die door Hinsz en Freytag in de laatste kwart van de 18e eeuw is gemaakt. Het 6 2/5 tertskoor vanaf c2 impliceert een octaafsgewijs gebruik van dit register. Door de andere balans in de klanksterkte en de tamelijk wijde mensuur is het bij Hinsz zo karakteristieke snijdende tertiaankarakter niet meer aanwezig. De klank lijkt daardoor meer op een functiesamenvoeging van de Ruispijp bij Schnitger en de Comet bij Hinsz.

Einde Pag. 15 *****

III. HUIDIGE STAAT EN GECONSTATEERDE GEBREKEN

3.1 - BESCHRIJVING TECHNISCHE STAAT

De onderstaande volgorde correspondeert met die van het voorgaande hoofdstuk.

3.1.1. Opgelbalkon, kas en front

Er zijn aanwijzingen dat het orgelbalkon (opnieuw?) aan het verzakken is, dit mogelijk als gevolg van de verzakkende frontonderlijst. De aanhechtingsplaatsen bij deze onderslagbalk en de verstekken in de profileringen van het kransprofiel duiden hierop. De gehele kas helt ook naar achteren over, waardoor panelen niet meer goed sluiten, overwegend in de zijwanden van de orgelkas. De windladeliggers hellen mee, waardoor de windladen niet meer waterpas liggen. De inwendige constructies van de kas en ten behoeve van de windlade en mechanieken zijn voor zover nu zichtbaar nog wel goed in orde, hoewel de constructie aan de voorzijde momenteel moeilijk controleerbaar is. Op enkele plaatsen is houtworm aanwezig.

Het snijwerk van de kas is hier en daar beschadigd, ook ontbreken er enkele delen. Dit geldt ook voor de sluitingskrappen. De zij- en achterluiken vertonen echter veel krimpnamen en andere beschadigingen. Ook de onderbouw vertoont in panelen en deuren forse trek- en krimpscheuren.

De beschildering van de kas laat te wensen over en vertoont beschadigingen. De oude kleurlaag (imitatie palissander en mahonie) met de gekrakeleerde vernislaag is bij de laatste kerkrestauratie aan de voor- en zijkant opnieuw geveerd,

zonder eerst de ondergrond te herstellen.

Door de kerkrestauratie is het orgel inwendig ernstig vervuild met puin en steenstof.

3.1.2. Windvoorziening

De oude Ventus-windmotor (1400 toeren), die hoogstwaarschijnlijk omstreeks 1940 is aangebracht, is in de lagers versleten en geeft extreem lawaai. De dempkist voldoet echter wel: het materiaal is ruw, maar de dempingkwaliteit is goed. Door de huidige aanleg van reguleur en motorkanaal buiten de dempkist wordt het dempende effect van de kist echter tenietgedaan.

De windkanalen lijken nog in redelijk goede staat te verkeren. De balgen zijn volkomen lek. De onderste balg zelfs dusdanig, dat de ingevoerde motorwind het balgblad niet meer omhoog krijgt, zodat het orgel onbespeelbaar is.

3.1.3. Windlade

Op alle denkbare plekken is er zichtbaar windverlies (vuilstrepen). De optelsom ervan zal een fors verlies geven. De ventielveerspanning is onregelmatig. Momenteel kan moeilijk worden nagegaan in hoeverre het conductwerk nog functioneert. Het leer op de sleepbanen is hard geworden. Zwarte aftekening op het ventielleer maakt duidelijk dat er ook veel lekkage is in de cancellenramen bij de sponsels.

Het draadwerk in de ventielkasten is vernieuwd en beschermd met een hulsje van plastic. De draaipunten zijn veelal ruim, de latere leer- en plasticinvoering past stilistisch niet bij het oude werk, is deels te ruim of versleten. Vrij veel klemmoeren van de voorlagen zijn vastgeroest en / of afgebroken.

Omdat er geen wind in de ventielkasten gebracht kan worden is het in dit stadium helaas niet mogelijk om windproeven te doen. Daarom kan momenteel niet worden vastgesteld hoe de windafval in de cancellen zich gedraagt dan wel hoe de mogelijke originele winddrukverhouding vanwege de mogelijke originele balgbelasting kan worden getest.

Einde Pag. 16 *****

3.1.4. Register en speelmechaniek, klaviatuur

De registermechaniek is in redelijk staat Bij de hevelbevestiging met stiften is er nogal wat speling. De lindehouten knoppen ter bevestiging van de koppelstukken.tussen de HW-windladen zijn ernstig verwormd. Berichten als zou het hele orgel inwendig door houtworm zijn aangetast zijn gelukkig niet juist.

De speelmechaniek functioneert in het algemeen nog redelijk. De afstelling van de welstelmoeren laat echter te wensen over, een aantal welstiftgaten zijn erg ruim geworden. Ook zijn deze bij de draaipunten vervuild en verdroogd. De bedrading is grotendeels authentiek. De staat ervan laat nogal te wensen over. Het abstractdraadwerk is grotendeels origineel. De aanhechtingspunten zijn veelal ruim, de latere leer- en plasticinvoering past stilistisch niet bij het oude werk, is deels te ruim of versleten. De fabrieksklaviatuur met toetsen van cefluloidbeleg detoneert ernstig in het geheel. De toetsen zijn erg vervuild, stukjes ontbreken of zijn opgekruld. Het toetsen van het pedaalklavier geven hun trillingen af op de balkonvloer, zodat extra lawaai optreedt. De zijwaartse toetsspeling van zowel hand- als pedaalklavier is groot. Enkele toetsen zijn kromgetrokken.

De ondertoetsen van het pedaalklavier zijn in redelijke staat, een aantal boventoetsen (vooral in de bas) zijn afgesleten. De bevilting en belering zijn geplet en verdroogd.

3.1.5. Pijpwerk

Het metalen pijpwerk is over het algemeen in redelijke staat. Wel zijn veel bovenranden en voeten beschadigd en pijpen gedeukt en zijn een aantal baarden afgebroken. Door de toonhoogtewijziging zijn de pijpranden van het niet aangesneden pijpwerk vrij sterk naar binnen gekulpt.

Een fors aantal pijpvoeten is versuikerd. Ook staan een aantal pijpen niet goed in de intonatie. Van de Trompet 8vt is het keelleer soms te hard geworden. Gelukkig is de stand van de labia en de kerns niet of weinig aangetast en zijn voor zover nu te zien is de opsmeden niet gewijzigd. Ook de bekerlengten van de tongwerken en de keelstand in de koppen zijn nog origineel, zodat aangenomen kan worden dat de originele intonatie grotendeels bewaard is gebleven.

De houten pijpen zijn in minder goede conditie: losgelaten lijnmaden, slecht sluitende stoppen. Het finer van de stevels van de Voxhumana 8vt-BW is deels verdwenen. Twee stevels zijn uitgenomen. Een van de twee bekers met kop en keel ligt op de kas, de andere ligt in de balgkas.

De frontpijpen geven vlekken te zien: een oppervlakteaantasting van het metaal. Niet ernstig, maar niet fraai. De polijsting en vergulding zijn dof geworden. De constructieve staat is, voor zover dit bij de dunne frontpijpen bij Van Oeckelen mogelijk is, echter redelijk tot goed.

Einde pag 17 *****

RESTAURATIEPLAN

4.1. DOELSTELLING

4.1.1. Herstel oorspronkelijke situatie

Gezien het vrijwel integraal en bovendien goed bewaard gebleven materiaal spreekt het vanzelf om zowel het innerlijk als het uiterlijk voorzichtig te rehabiliteren naar de oorspronkelijke toestand, zoals die in 1852 is afgeleverd.

4.1.2 Verwarming

Er zijn aspecten, die zorgvuldige aandacht vragen. Voor het herstel naar de oorspronkelijke toestand kan in sommige gevallen het verwarmingssysteem een zwaarwegende factor zijn, welke restauratiemethodiek voor een windlade dient te worden toegepast. Gelukkig is het heden ten dage mogelijk reeds met geringe aanpassingen aan het oude verwarmingssysteem, de mogelijkheid tot uitdrogingssschade aan het orgel aanzienlijk te beperken.

Een mogelijkheid is, dat in of dicht bij het orgel een bevochtigingapparaat kan worden opgesteld. Er komen steeds geavanceerder koudverdamping-bevochtigingssystemen op de markt die goed voldoen in de omgeving van het orgel of zelfs in de orgelkas.

Aan de opwarmtijden (niet te lang en niet te kort) kan het nodige worden gedaan d.m.v. schakelklokken en thermostaten. Een goede opwarmtijd is ca. $1\frac{1}{2}$ graad per uur. Een thermostaatbegrenzer in de orgelkas dient gesteld te worden op maximaal 19 graden.

In ieder geval moeten boven bij het orgel een goede thermometer en hygrometer opgehangen worden en de standen wekelijks worden nagegaan. Extra oplettendheid is geboden tijdens de winterperiode bij lange vorstperiodes in combinatie met langdurig verwarmen. Bij een lagere relatieve vochtigheid dan 50% dient extra bevochtigd te worden.

4.2 - RESTAURATIEPLAN

Het is een ontoelaatbare situatie dat een instrument van deze importantie reeds jarenlang volledig onbespeelbaar is. Uit de inventarisatie van de gebreken in hoofdstuk III kan worden geconcludeerd, dat een restauratie van het orgel binnen zo kort mogelijke tijd absoluut noodzakelijk is. Deze restauratie verdient daarom ook 1e prioriteit voor wat betreft de keuze van orgelrestauraties in de gemeente Eemsmond. Een restauratie voor dit belangrijke instrument zou als volgt kunnen worden omschreven.

4.2.1. Orgelbalkon, kas en front

1. Indien dit nog niet is uitgevoerd, dient een gedetailleerd onderzoek te worden gedaan naar de mogelijke verzakking van het orgelbalkon met daarin een prognose wat betreft de tijdsduur ervan en de daarmee verbonden consequenties. Hiervoor dient mogelijk de rayonconsulent van de RDMZ, dhr. H. Wiegman te Veendam, te worden geconsulteerd. Afhankelijk van bovengenoemd onderzoek kan de uiteindelijke aanpak zeer verschillend zijn: in de uitgebreidste vorm zal het nodig kunnen zijn de fundering te moeten verstevigen, hetgeen het aanbrengen van een tijdelijke stempelconstructie voor de orgelgalerij kan impliceren. De orgelkas en het balghuis hoeven daarbij niet gedemonteerd te worden.

Einde Pag. 18 *****

- Indien een en ander zich minder ernstig laat aanzien, kan worden volstaan met een consolidatie van de huidige toestand, waarbij de verzakking en het uit het lood staan van de galerij blijft bestaan en er eenvoudige herstellingen kunnen worden verricht.
2. In beide gevallen is herstel van de orgelkas nodig: opspieën van de scheuren bij de onderslagbalk en het opvullen van de verstekken van de kranslijst, het opspieën van de achterwand tot de kas weer te lood staat en het verwijderen van latere toevoegingen aan deuren en panelen.
3. De- en remontage van alle inwendige delen en transport van en naar de werkplaats van de orgelmaker. Alle houtdelen van kas en binnenwerk bestrijken met een houtwormbestrijdingsmiddel.
4. Alle voorkomende beschadigingen herstellen. Indien nodig de windladeondersteuning dusdanig wijzigen, dat de windladeconstructie niet volledig rust op de frontstijlen. Herstel van luiken en panelen en deze van kleine sierhandgrepen en sloten en / of binnenkrappen voorzien, zodat het inwendige doelmatig afgesloten kan worden.
5. Het verdient aanbeveling de grote luiken midden achter in het midden te delen en apart uitneembaar, danwel scharnierbaar te maken. Daardoor wordt het openen van de luiken veel eenvoudiger, worden onnodige beschadigingen aan de kas voorkomen en 115 het regelmatig stemmen van bvb. de tongwerken voor de plaatselijke organisten aantrekkelijker, waardoor de intonatie van deze registers beter op peil blijft.
6. Herstel van snijwerk, bijmaken van enige verdwenen stukjes.
7. De oude verflagen herstellen nadat de vernislagen zijn verwijderd. De achterwand, het balghuis en de motorkist opnieuw schilderen in de bestaande kleur. Het lofwerk gebroken wit schilderen en ophogen met bladgoud en bronswerk. Daarna opnieuw een zijdeglans vernislaag aanbrengen volgens de aangetroffen methode en met gebruikmaking van authentieke materialen. Dit werk uit te voeren door een gespecialiseerde schilder.
8. Vernieuwing en fatsoeneren van de elektra bij het orgel, het aanbrengen van krachtstroom t.b.v. de windmotor en het verwijderen van de motorschakelaar op de kas en deze plaatsen tegen de borstwering op een vanaf de orgelbank gemakkelijk bereikbare plaats. De verlichtingsarmaturen en de plaats ervan in nauw overleg nader bezien en bevestigen.

4.2.2. Windvoorziening

1. Een nieuwe motor met dito reguleur plaatsen in de oude motorkist. Een nieuw motorkanaal (van binnen bekleed met geluiddempend materiaal) vervaardigen.
2. De drie spaanbalgen volledig demonteren en van binnen geheel opnieuw beleren. De balgen die niet op de motor zijn aangesloten als 'meeloper' laten fungeren. De treden herstellen en terugleggen in hun lagers. Een voorziening aanbrengen zodat gemakkelijk gewisseld kan worden tussen motorgebruik en het treden van de balgen zonder motor.
3. Windkanalen op winddichtheid controleren en waarnodig opnieuw verlijmen en beleren, hetgeen na demontage nader bekeken moet worden. Hiertoe een stelpost opnemen. De afsluiters en de windlosser herstellen, c.q. opnieuw beleren.
4. Alle inwendige delen van balg en windkanaal waar nodig opnieuw uitverven met lijm en roodbolus met gebruikmaking van het aangetroffen materiaal.

4.2.3. Windlade

1. Algehele demontage. Aangepaste opzetsteunconstructie. Algehele restauratie, waaronder herstel fundamentbalk, opspieën of anderszins dichten van scheuren, cancelraam opnieuw verlijmen en zo weinig mogelijk vlakken. Zoveel als mogelijk het oude aanzien van de lade bewaren. Niet schuren, zo weinig mogelijk opschaven. Dit geldt voor al het houtwerk.

Einde Pag. 19 *****

2. M.b.t. de afdichting van het cancellenraam verdient m.i. de 'authentieke' methode de voorkeur boven een 'plaatrestauratie'. Bespreking van de te volgen methode. De authentieke methode vereist het aanbrengen van een bevochtiginginstallatie met hygrostaat, die permanent op de waterleiding is aangesloten. Deze methode houdt o.a. in, dat op een aantal plaatsen in het raamwerk dilatatievoegen worden aangebracht, waarna het leer tot in deze voegen wordt aangebracht. Waar mogelijk warme lijm van de juiste viscositeit en temperatuur gebruiken, danwel lijmsorten gebruiken, waarvan de eigenschappen zoveel mogelijk overeenkomen met die van warme lijm.
3. Loden conducten herstellen, c.q. vernieuwen, stift- en draadwerk controleren en waar nodig verbeteren of in stijl vernieuwen.
4. De sponsels opnieuw inpassen en opspieën. Alle cancellen met lijm en roodbolus, danwel krijtuitverven, de ventielkast/pulpeetplank met lijm en krijtuitverven. Eventueel uit voorzorg cancelboringen aanbrengen en afdichten met een susplankje. Alle belering vernieuwen. Leer op de sleepbanen aanbrengen, waarop dunne leerringen worden geplakt ten behoeve van een veilige en soepele afregeling van de slepen. Pulpetenbaan vernieuwen naar de Van Oeckelenfactuur van Saaxumhuizen met soepel lamsleer. Ventielen waar nodig vlakken en naar aanwezige methodiek opnieuw inpassen. Nieuwe ventielveren maken in stijl van Van Oeckelen en precies egaliseren. Controle van de originele invoering en waar nodig vernieuwen. De oude voorslagklemmen uitnemen, gaten proppen en opnieuw inboren. Nieuwe voorslagklemmen in stijl bijmaken, echter in messing om inroesten tegen te gaan. Indien de oude stokschroeven niet opnieuw gebruikt kunnen worden, dan deze in ieder geval wat betreft de kop bij een kopersmid in stijl bij laten maken. Roosters en hangers herstellen en indien nodig aanpassen.

4.2.4. Register- en speelmechaniek, klaviatuur

1. Nazien op wrijving, slijtage en oxidatie. Dit waar nodig herstellen. Invoering waar nodig vernieuwen naar origineel voorbeeld (dolle leermoertjes, leerinvoering, e.d.). Teveel speling wegnemen door overmaatse stiften. Te ruim geworden welaslagring verbeteren door het uitproppen en opnieuw boren van de gaten. Draadwerk en abstractuur indien nodig vervangen naar originele voorbeelden. Alle ijzerwerk schoonmaken, opnieuw meniën en zwartverven. De mechaniek precies inregelen, waarbij alle winkels en welarmen in de juiste en egale stand komen te staan.
2. Nieuwe handklavieren met klavierraam maken naar voorbeeld van Saaxumhuizen. Het pedaalklavier opnieuw bevüten, beleren en na restauratie trillingsdempend opstellen. Versleten toetsen uitstukken met hout van dezelfde tekening, de toetsen opnieuw opsluiten. Pedaalveren schoonmaken en opnieuw inregelen. Het fineer van de muziekbak voorzichtig herstellen met zoveel mogelijk gebruik van oud materiaal en opnieuw inkleuren. Registerknoppen waar nodig herstellen, registerplaaies schoonmaken en waar nodig bijkleuren. De orgelbank herstellen en de bekleding van de zitting in de bestaande stijl en materialen vervangen.

4.2.5. Pijpwerk

1. Houten pijpwerk nazien en geheel opnieuw verlijmen en uitverven met lijm en roodbolus. De steminrichtingen van het houten pijpwerk opnieuw goed sluitend maken.
2. Het frontpijpwerk herstellen en reinigen, de vlekken zoveel als mogelijk is verwijderen met een niet agressief reirüingsmiddel, niet polijsten. Labia opnieuw vergulden met 24-karaats rozenobel bladgoud.
3. Het metalen binnenpijpwerk uitdeuken, beschadigde voeten en bovenranden nazien en waar nodig herstellen, versuikerde voeten vervangen. Voor dit laatste een stelpost. De hoedafdichting controleren en afdoende in stijl herstellen. De stevels van de Voxhumana 8vt-BW opnieuw verlijmen. en fineren, danwel het fineer herstellen.

Einde Pag. 20 *****

4. Een nieuwe Flageolet 1 voet voor het BW maken, danwel een bestaand register van Van Oeckelen aankopen, mogelijk die van het orgel in de Hervormde kerk te Zuidbroek.
5. Herstel oorspronkelijke toonhoogte en intonatie door alle later toegevoegde baarden aan de metalen pijpen inclusief front te verwijderen, de in samenhang daarmee aangebrachte steminsnijdingen (stemkrullen) dichtsolderen.

6. De tongwerken herstellen en schoonmaken, het slagvlak van de kelen controleren op onregelmatigheden, belering op de kelen waar nodig vervangen. Oude tongen waar nodig opnieuw op spanning brengen door strekken en pletten, indien nodig hier en daar vervangen door materiaal van zoveel mogelijk dezelfde samenstelling.
7. Bij remontage het pijpwerk sluitend in de roosters inpassen. Opnieuw vaststellen van de winddruk en uiterst terughoudend bijwerken van de intonatie (meestentijds alleen bijintoneren aan kernhgging, kernspleet, boven- en onderlabium) op basis van de origineel aanwezige methodiek. Stemming in de gelijkzwevende temperatuur met inachtneming van de zweving der kwinten en niet te hoge tertsen (= 'in goede harmonie').

© STEF TUINSTRA

februaii 2000

Einde Pag. 21 *****

Stichting Oude Groninger Kerken

A-weg 5 C
9718 cs Groningen
telefoon (050) 312 35 69
telefax (050) 314 25 84
ernail groningerkerken@inn.nl
ABN AMRO 48 61 14 333

Plaatselijke Commissie Usquert
t.a.v. de heer J. de long
Tilbusscherweg 10
9998 XB ROTTUM

Groningen, 31 januari 2000
20001128fjb/Usquert

Geachte heer De Jong,

Zoals ik de Plaatselijke Commissie reeds 14 januari jongstleden kon melden, hebben wij opdracht gegeven voor actualisering van het reeds in 1985 bij de gemeente ingediende restauratieplan voor het orgel van de kerk in Usquert

Bijgaand ontvangt u een exemplaar van het door orgeladviseur Tuinstra opgestelde restauratierapport d.d. maart 2000. Tevens ontvangt u de hierop gebaseerde restauratieofferte van Mense Ruiter Orgelbouw B.V. en een raming van de totale kosten. Tenslotte treft u bijgesloten afschrift aan van onze brieven aan de gemeente Eemsmond. Hierin herhalen wij ons verzoek het orgel de hoogste plaats toe kennen op het gemeentelijk prioriteitenprogramma.

Ik ben bijzonder blij dat wij donderdag 6 april aanstaande gezamenlijk de absolute noodzaak tot restauratie van dit orgel wederom onder de aandacht van de gemeente zullen brengen.

Met vriendelijke groeten,

STICHTING OUDE GRONINGER KERKEN

J. Bekooy, bouwkundige

NNOA, Bottemaheerd 21 9737 NA GRONINGEN
Telefoon : +31 (0)50 549 03 37
Fax : +31 (0)50 549 19 44
E-mail adres : nnoa@tref.nl

Banken, t.n.v. A.S. Tuinstra, Groningen:
RABO-bank Groningen - 38 51 24 953
Oldenburgische Landesbank AG Bunde:
BLZ 285 200 09 / Konto-Nr. 714 02564 00
Postgiro: - 24 33 355

Afdeling: Orgelbouwadviezen

Groningen, 13 maart 2000.

USQUERT -DORPSKERK STICHTING OUDE GRONINGER KERKEN

BEGROTING RESTAURATIE VAN OECKELEN-ORGEL

Totaalkosten (incl. stelposten) volgens opgave Mense Ruiter Orgelmakers BV, dd. 2 maart 2000	f 269.100,--
Stelposten overige aannemers:	
consolidatie fundering orgelbalkon	f 15.000,--
steiger, hak- en breekwerk, elektra,	- 10.000,--
restauratie schilderwerk	- 25.000,--

	- 50.000,--
<i>Te verwerken som m.i.v. bijkomende aannemerskosten excl. BTW</i>	<u>f 319.100,--</u>
Kosten historisch- en bouwkundig vooronderzoek	f 4.000,--
Stelpost bouwkundig vooronderzoek fundering	- 5.000,--
Advieshonorarium 5% over de bouwsom orgelmaker excl. BTW	- 13.455,--
Onkosten adviseur 2%	- 5.382,--

	- 27.837,--
Subtotaal	<u>f 346.937,--</u>
BTW 17.5%	- 60.714,--
Stelpost onvoorzien ca. 5%	- 17.349,--
Totaal incl. t/m 30-06/2000	<u>f 425.000,--</u>
Prognose loonkostenstijging t/m 31-12-2002 3% per jaar	
over 90% van de subtotaal som, 7.5%	- 23.418,--
BTW 17.5%	- 4.098,--
Totaal incl. t/m 31-12/2002	<u><u>f 452.516,--</u></u>